

MODEL ANSWER

S.P. B.A.
Q.P. Model - 53073

Page No.	1
Date	23

प्र. 1. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

अ) समाज विकासाची संकल्पना स्पष्ट करून त्याचे ~~उद्देश~~ ^{वैशिष्ट्य} सांगा.

⇒ प्रस्तावना :- समाज विकास करव्यासाठी प्रथम समाज म्हणजे काय? ह्या विषयई अभ्यास करणे गरजेचे आहे. जो पर्यंत समाज ही संकल्पना समजून घेत नाही तो पर्यंत समाजाचा विकास करणे शक्य नाही.

संकल्पना :- समाज : समुदाय राहणाऱ्या व्यक्ती मध्ये असणारी संबंधांची व्यवस्था म्हणजे समाज मानव हा समाज प्रिय प्राणी आहे या उक्तीनुसार दैनंदिन व्यवहारात समाज हा शब्द धर्म, जात, वंश, वर्ग, लिंग, आदी भेदांतील स्त्री-पुरुषांचा जनसमुदाय या अर्थी वापरला जातो. अर्थात तो अगदी संपूर्ण होवून व प्रसंगानुरूप बदलणाऱ्या संकचित व मर्यादित अर्थाने वापरला जातो.

उदा :- भारतीय समाज, आर्य समाज, हिंदू समाज इत्यादी.

* समाज विकासाची उद्देश

1. संपूर्ण ग्रामीण जनतेला आत्मनिर्भर आणि प्रगतशील बनविणे.

2. ग्रामीण जनतेमध्ये योग्य नेतृत्वाची निर्मिती करणे.
3. ग्रामीण जनतेची विकासाला अनुकूल मानसिकता तयार करणे.
4. शेतीचे भाष्यनिकी करणे लक्ष्मण पशुपालन विकास करणे आणि कुटीरौद्योगाना चालना देणे थातून ग्रामीण जनतेचा आर्थिक दर्जा उचलावणे.
5. तरुण वर्गाचा शिक्षण परिश्रम देऊन त्यांचा योग्य विकास करणे.
6. ग्रामीण कुटुंबाची विशेषता महिलांची उन्नती करणे.
7. शिक्षण क्षेत्रात योग्य ती सुधारणा घ्यावी म्हणून शिक्षण आणि शाळा यांचे हित संवर्धन करणे.
8. ग्रामीण जनतेच्या आरोग्यात सुधारणा करण्याकरीता प्रयत्न करावे.
9. अस्पृश्य जाती आणि जमातीच्या कल्याणाचे कार्यक्रम आखणे.
10. वाधूक व लष्का-वल्कांची सोय करणे प्रौढ शिक्षणाची सोय करणे. घरबांधणी कार्यक्रम शक्यतो करणे व मनोरंजनाची सोय करणे. इ. कार्यक्रमांचा समावेश करण्यात आला आहे.

* सारांश :- गरीब लोकांमध्ये साक्षरता प्रचारासाठी शासनाने विविध कार्ये करून घेतली आहेत. त्यांच्यातून समाज विकास करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

व) समाज विकासान्चा ऐतिहासिक पार्श्वभूमीचे मुख्यमापन करा.

⇒ पस्तावना :-

समाज विकास योजनेची पार्श्वभूमी आतामध्ये खेड्यांची सुधारणा झडवून आनव्यासाठी स्वातंत्र्यपूर्वी समाज कार्यकर्त्यांनी प्रयत्न केले परंतु त्यांचे प्रयत्न हे वैयक्तिक स्वरूपाचे होते. आर्थिक दृष्ट्या अविकसित असलेल्या जगाच्या भू-भागावर जवळ-जवळ जगाच्या लोकसंख्या 50% लोकसंख्या आजही खेड्यामध्ये वास्तव्य करत आहेत.

1. ग्रंथाचे प्रयोग
2. भारतसर्वकार समाज पुणे
3. ग्रामपुनर्रचनेची सर डेनियल हेमिल्टन योजना
4. ख्रिश्चन मिशनची ग्रामविकास कामे
5. महात्मा गांधीचे असीम ग्रामविकास कार्यक्रम.
6. एटावा योजना
7. आदर्श सेवा संघ पोहरी
8. भारतीय ग्राम सेवा.
9. सर्वोदय कार्यक्रम
10. मद्रास राज्यातील फिरला विकास योजना
11. निलखोरी प्रयोग.

क) ग्रामीण विकासाची संकल्पना स्पष्ट करून त्याचे महत्त्व सांगा.

⇒ पुस्तावना :- ग्रामीण भागात मोठ्या प्रमाणात शेती केली जाते. शेती ही ग्रामीण भागात पुरविपासून शेती केली जात आहे. अधिकतर ग्रामीण भागातील लोक ही शेतीवर आपली उपजिविका करतात.

जर ग्रामीण भागाचा विकास करावा असेल तर प्रथम ग्रामीण लोकांच्या राहणीमान त्यांच्या आर्थिक सामाजिक राजकीय हितसंबंधी विकसन करणे गरजेचे आहे. त्यानेच ग्रामीण विकास साध्य होऊ शकतो.

* व्याख्या :- ग्रामीण भागातील नैसर्गिक साधन-संपत्तीचा, योग्य व पर्याप्त वापर करून दुर्बल घटकांचा विकास साधणे म्हणजे ग्रामीण विकास होय.

* संकल्पना :- ग्रामीण विकासाची संकल्पना समजण्यासाठी संकल्पना समजावून घेण्यात आणून ग्रामीण विकास ह्या दोन शब्दांचा अर्थ समजून घेणे आवश्यक आहे. ग्रामीण हा शब्द प्राचीन समुदायास मिळालेला आहे. म्हणजे समाजशास्त्राच्या मते जे शहर नाही ते ग्राम किंवा गाव होय. ह्याच इतराला ग्रामीण समजले जाते.

* महत्त्व

1. उपनिविकेचे प्रमुख साधन
2. लोकांना भुन्नधान्याची उपलब्धता.
3. पशुधनासाठी चा-चा-ची पूरवठा
4. राष्ट्रीय उत्पन्नाचे श्रेणीक्षेत्रांचा वाटा.
5. औद्योगिक विकासाला साहाय्यभूत
6. सरकारी उत्पन्नाचे प्रमुख साधन.
7. आर्थिक स्थिरता.
8. संरक्षणाच्या दृष्टीने प्रथम महत्त्व.
9. आर्थिक विकासा करीता महत्त्व
10. रोजगाराचे प्रमुख साधन
11. परकीय चलनाची उपलब्धता.
12. राजकीय आणि सामाजिक पुढेकडे महत्त्व
13. अन्य क्षेत्रांच्या विकासाला चालणा,
14. सरकारी उत्पन्नाचे प्रमुख साधन.

प्र-2. खालील पुश्ताची उत्तरे लिहा.

अ] भारतीय ग्रामीण मागासलेपणा व्हावी कल्प्यामध्ये विविध शासकीय कार्यक्रमांची भूमिका सांगा.

⇒ पुस्तकाचा १- प्राचीन काळापासून भारतीय लोकांचा व्यवसाय शेती आहे. शेती ही निरनगवि अवलंबून आहे. निरनगवि अनिश्चिततेचा खाल परिणाम. भारतीय ग्रामीण राहणीमाणावर दिलेला परिणाम. अनिश्चिततेचा परिणाम शेती व्यवसायावर होतो.

* शासकीय कार्यक्रमांची भूमिका.

1. भारतीय ग्राम सेवा.
 2. सर्वोदय कार्यक्रम
 3. मद्रास राज्यातील किरल्या विकास योजना.
 4. आदर्श सेवा संघ पोदरी
 5. गुरुबाव प्रयोग
 6. भारतसेवक समाज पुणे
- † एटावा योजना
8. महात्मा गांधींचे ग्रामविकास कार्यक्रम.

ब) केरोजगारीची व्याख्या सांगून ग्रामीण केरोजगारीक विविध उपाय सुचवा.

⇒ परस्तावना :- केरोजगारीचे प्रमाण गाव व शहर डाक्या वेळी क्षेत्रांमध्ये केरोजगारीची समल्या मोठ्या प्रमाणात दिसुन येते. गावां पेशा शहरी क्षेत्रांमध्ये केरोजगारीची समल्या मोठ्या प्रमाणात दिसुन येते.

व्याख्या :- केरोजगार व्यक्ती म्हणजे ज्या व्यक्तीला पुन्हा वेतमंदरात काम करवपाची इच्छा आता समता असुन स्थील रोजगार मिळत नाही अशी व्यक्ती केरोजगार वेत.

* उपाय योजना

① शालकीय धोरण :- केरोजगारीला रव्या म्हटल्याच्या प्रस्तावात शालनाचे धोरण लेन 1970 पर्यंत उकालीन होत आर्थिक विकासाला रोजगार वाढत जाईल आता अपोआप केरोजगारी घटेल आसा इतरिगेन मुख्यत्वे कलन रवीकारव्यात आसा.

② 1970 ते 1990 मधील धोरण :- या दरम्यान कृषी क्षेत्रात

चालना, स्वयंरोजगार, ग्रामीण रते. श्माली
जमीन सुधारणा सामाजिक ग्रामीण
विकास [IRDP] व राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार
कार्यक्रम NREP यांचा वापर करण्यात
आला.

~~क) बेरोजगारीचा प्रश्न~~

3) सन 1990 नंतरचे दशक :-
आर्थिक उफारीकरण
व जागतिकीकरण यांचा
स्वीकार केल्यास आपला विकासान्हा दर वाढल
म्हणजे त्यातून देशातील बेरोजगारीचा आवि
कारिह्याचा प्रश्न सुटल असा योजनाकारांचा
विश्वास होता.

4) बेरोजगारीचा प्रश्न सोडवण्यासाठी आता 18 ते
20% विकासान्हा दर साध्य केला तरच
वाढाकारान्हा समशक्तीला रोजगार देणे
शक्य ठेविले.

* सारांश :- प्रसिद्ध विविध योजने असाणे
कामकाय राखवून सामान्य विकास
साध्यव्याच्या पुढील करण्यात आले.

क) भारतीय ग्रामीण दारिद्र्याचे विविध परिणाम सांगा.

⇒ प्रस्तावना :- दारिद्र्या म्हणजे अशा स्थितीत लोकांची जेथे व्यक्ती पंचाली मजुरीच्या इशार काम करायला तयार असतो परंतु त्याला काम मिळत नाही. वेरोजगारीमुळे देशातील मानव साधन संपली त्या अपेक्ष्य होते. दारिद्र्य मुळे देशातील अनेक समस्यांमध्ये वाढ होते.

* परिणाम

1. ~~अकारण~~ आणि ~~अकारण~~
- * अविष्कृत अर्थव्यवस्था
- * असमानता
- * आर्थिक वाढीचा कमी दर
- * वाढती लोक संख्या
- * वेरोजगारी
- * औद्योगिक आणि कृषी क्षेत्रातील कमकुवत कामगिरी
- * अन्न, पत्र, निवारा शिक्षण आणि आरोग्य या किंमती वाढल्या आहेत. अभाव.

प्र 3. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा

अ) कृषी उत्पादकता म्हणजे काय ? कृषी उत्पादकता वाढविण्यासाठी उपाय सुचवा.

⇒ प्रस्तावना :- भारतीय कृषीच्या उत्पादनावर आणि उत्पादकतेवर लक्ष केंद्रित केल्याशिवाय भारताच्या कृषी विकसन जलप गतीने होणार नाही अशी अर्थशास्त्रज्ञ कृषी उत्पादकतेला महत्त्वाचे स्थान आहे.

* शेती - उत्पादकतेची संकल्पना :- "जमिनीची उत्पादकता केल्याची क्षमता म्हणजे शेतीची उत्पादकता होय. ही उत्पादकता दर हेक्टरी दर माणसी किंवा दर भांडवली परिणामावरील मोजली जाते.

शेती उत्पादकतेचे मापन करण्यासाठी खालील सूत्राचा वापर केला जातो.

$$\text{शेती उत्पादकता} = \frac{\text{शेतीतील एकूण उत्पादन}}{\text{शेतीतील आकार}}$$

$$\text{शेतीची दर हेक्टरी उत्पादन} = \frac{\text{शेतीतील उत्पादन}}{\text{क्षेत्रफळ (हेक्टर)}}$$

* उपाय योजना

1. जमिनीविषयक सुधारणा
2. जलसिंचनाच्या सुविधांमध्ये वाढ.
3. खातींच्या पूरवढा.
4. सुधारित बियाणांच्या वापर
5. शेतीचे यांत्रिकीकरण
6. पीक संरक्षण
7. शेती विषयक संशोधन.
8. सहकारी संस्थांच्या निर्मिती
9. वित्तसंस्थांचे जोळे निर्माण करणे.
10. शेतीविषयक शासकीय धारण.

वा ग्रामीण भागातील आदिवासी समुखच्या समस्या सांगता

→ प्रस्तावना :- महाराष्ट्र राज्याचे भौगोलिक क्षेत्र ३.०४ लक्ष चौ. कि.मी असून त्यातील ०.५० लक्ष चौ. कि.मी क्षेत्र आदिवासी उपयोजना क्षेत्राखाली येते. राज्याच्या एकूण क्षेत्राशी हे प्रमाण १६.५१% एवढे आहे १९९५ च्या जनगणनेनुसार राज्यातील आदिवासी लोकांच्या संख्या ३३.१४ लक्ष एवढी आहे. आदिवासी लोकांसंबंधीचा वावरीत महाराष्ट्राच्या देशात चौथा क्रमांक लागतो.

राज्यातील बहुसंख्य आदिवासी भागे, नाशिक जिल्हे ; जळगाव, अहमदनगर, पुणे ; नांदेड ; अमरावती, यवतमाल, नागापूर भंडारा, चंद्रपूर गडचिरोली, रायगड, या जिल्हात केंद्रित आहे.

* समस्या

१. शैक्षणिकदृष्टय मागलेले. पणा.

* आर्थिक समस्या.

१. स्थानांतरित शेती
२. जमीन मालकी व जंगल लेंवणी समस्या.
३. मुद्राप्रधान अर्थव्यवस्था व कर्जावारीपणा.
४. जंगल कामगापंचे शोषण.

5. वेदविगती पद्धती
6. कुळकायद्याचे परिणाम.
7. औद्योगिक क्षेत्रातील भाद्रिय प्रश्न.

* ख) सामाजिक व सांस्कृतिक समस्या.

→ 1. संपर्क

2. द्विभाषा द्विभाषिकता.

3. वेषभुषेतील बदल.

4. अनिष्ट प्रथांचा शिक्काव.

5. युवावृद्धांचा - हास.

6. व्यसनाधीनता.

7. धर्म व जादू यांचा अस्त.

* क) प्रतिकूल शासनामुळे निर्माण झालेल्या समस्या.

ड) आरोग्य विषयक समस्या.

क) ग्रामीण समुदायांच्या विकासामध्ये पायाभूत सोयी सुविधा - महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावते चर्चा करा.

- ⇒ 1) पायाभूत सोयी - सुविधांमुळे ग्रामीण भागातील सामाजिक आणि आर्थिक विषमता कमी होते.
- 2) ग्रामीण भागात क्षमता वाढते.
 - 3) दारिद्र्य व बेरोजगारी कमी होते.
 - 4) उद्योग क्षेत्राचा विकास होते.
 - 5) पाणी पुरवठाच्या सोयी सुविधांमध्ये वाढ होते.
 - 6) वित्तीय सेवांचा विकास होतो.
 - 7) निवाऱ्याची सोयी उपलब्ध होते.

प्र-५. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

अ) ग्रामीण विकासात ग्रामीण पतसंस्थेची भूमिका सांगा.

⇒ प्रस्तावना. :-

भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विचार करता होती हा प्रमुख मुलाधार अर्थव्यवस्था जात होता भारतीय होतीषरोपरच इतर घटकांनी आज होती क्षेत्रोपेक्षा अधिक राष्ट्रीय उत्पादनात भर घातलेली पाहावयास मिळत आहे असे प्तरी असणे तरी आपला देश शीतीप्रधान देश म्हणून ओळखला जातो.

संकल्पना :-

ग्रामीण भागातील होती शीतीजोड व पूर्वक व्यवसाय, ग्रामीण लघुउद्योग कारागिरांचे व्यवसाय उत्पादिका विकासाद्वारे हीगारा संस्थात्मक व शिगर संस्थात्मक वित्तपुरवठा म्हणजे ग्रामीण वित्तपुरवठा होय.

→ * भूमिका *

१. कार्यक्षेत्र
२. उद्देश / कार्ये
३. व्यवस्थापन
४. भांडवल उभारणी
५. कर्जपुरवठा
६. पीक कर्ज ताकता
७. सहकारी संस्थांची प्रगती
८. भारतातील प्राथमिक सहकारी संस्थांचे मुख्यमापन.

व. ग्रामीण चिरस्थायी विकासालाचो संकल्पना
स्थापण करुन आगि त्याचे ग्रामीण विकासातील
मदतपु सांगु.

- ① चिरस्थायी विकासामुळे ग्रामीण भागात मोठ्याप्रमाणात
जमरोजगार निर्मिती होत.
- ② ग्रामीण भागातील नैसर्गिक संपत्तीच्या
पुरे-पूर वापर होऊन ती संपत्ती कायम राखणी
पुढच्या पाठी खाती जतन करवण्याचा प्रयत्न केला जातो.
- ③ चिरस्थायी विकासामध्ये कोणत्याही शेत्या जावतीत- जावत
उपयोग शेत्या क्षेत्रात करवण्याचा उपाययुक्त आसतो.

क) पंचवार्षिक योजनेच्या विविध समाज विभागां
कार्यक्रमांचे मूल्यमापन करा.

- १) शहरी विकास
- २) ग्रामीण विकास
- ३) लघु व गृह उद्योगाचा विकास
- ४) सामाजिक सेवा
- ५) किमान गरजा
- ६) पारिव्य / बेरोजगारी निर्मूलन
- ७) विकासाचा प्रादेशिक समतोल कमी करण्यासाठी